

SECOLUL XX ÎN SINTEZE RECENTE

BOGDAN TEODORESCU

În perspectiva renovării programelor și manualelor școlare, redacția noastră a considerat necesar să deschidă o dezbatere pe tema istoriei secolului care tocmai se încheie. Este îndeobște cunoscut că nici o altă perioadă nu a stârnit atâtea controverse și polemici fapt firesc pentru că viața tuturor celor care trăiesc și gândesc astăzi s-a consumat în acest timp, a cărui deslușire și interpretare istorică rămâne încă să se "clasicizeze". Mersul omenirii în ultima sută de ani se arată astfel extrem de contradictoriu, progrese științifice și tehnologice inimaginabile în trecut, care însă nu au reușit să rezolve marile probleme ale lumii subdezvoltate: sărăcia, epidemiile catastrofale, foametea endemică; o democrație instituționalizată asociată cu prosperitatea dar și totalitarismul fascist și comunist cu milioanele de victime nevinovate; stabilitatea politică și pacea socială, de prea multe ori asociată cu violența distructivă a războiului și cu represiunea internă. Lumea a fost sfâșiată de două conflagrații mondiale dar câți ani adevărați de pace, între marile declarații de război, a cunoscut cu adevărat omenirea?

Odată cu prăbușirea comunismului sovietic și cu triumful democrației, locuitorii estului european se confruntă cu o gravă criză economică, politică și morală. Statul de drept nu funcționează încă, valorile democrației repetat declarate sunt contrazise frecvent de comportamente și mentalități specifice comunismului, prosperitatea întârzie. În pragul mileniului care se apropie, omul pare la fel de neajutorat în fața viitorului acum absolut imprezvizibil, ca oricând în trecut.

Care sunt mesajele principale ale secolului care se încheie? Ce rămâne și ce ar trebui valorificat în programele și manualele școlare ale anilor ce vin? Ce este perisabil și ce se dovedește peren în lecția ultimilor 100 de ani?

Vom încerca să dăm răspuns acestor întrebări răsfoind câteva din cărțile de istorie consacrate acestui subiect de la marile sinteze străine traduse în românește la lucrări originale produse de autori autohtoni cu specială cuprindere a istoriei noastre și a celei universale.

Pentru demersul propus cititorilor noștri ne oprim acum la două lucrări recente (apărute în primele lor ediții în 1993 și 1994): monumentală lucrare de sinteză semnată de istoricii francezi Pierre Milza și Serge Berstein *Istoria secolului XX*, (Editura All, 1998) și atât de incitantă carte a britanicului Eric Hobsbawn, *Secolul extremelor* (Editura Lider, 1998).

Prima lucrare însumează în 3 volume și în peste 1000 de pagini toate temele principale ale ultimului secol, de la economie la politică, de la marile tensiuni revoluționare la războaiele de supremație, de la crizele economice și politice ale ultimelor decenii la crizele ideologice și spirituale.

Spațiul geografic pe care se mișcă autorii este la fel de larg: din Apusul Europei în Uniunea Sovietică, din America în Africa, Asia și Oceania (mai puțin

în România, căreia i se acordă un capitol compact doar pentru evenimentele din decembrie 1989 și consecințele lor imediate, nu lipsit de aproximație sau de mici erori, pe care le las în seama cititorului avizat). Acolo unde discursul textului nu pare suficient de argumentat, scheme, grafice, hărți amănunțite risipesc toate ambiguitățile.

Marile repere cronologice ale sintezei sunt două 1945- evident sfârșitul celui de al doilea război mondial și implicit al lumii europene și 1973, când primul șoc petrolier precedat de o creștere a sistemului monetar anunță sfârșitul celor 30 de ani glorioși, de creștere economică neîntreruptă și de prosperitate în lumea capitalistă. Următoarele două decenii (cartea a apărut în 1993) stau sub semnul crizelor de tot felul și a căutării unei noi lumi, posibil de descoperit în mileniul următor.

Vom spune de la început că sinteza despre care vorbim reprezintă o excelentă descriere a evenimentelor secolului XX, nu lipsită de relief și nu neapărat atentă, exclusiv cu autorii principali (e meritoriu faptul că spre exemplu ori de câte ori subiectul o cere România este prezentă. Astfel capitolul despre crizele balcanice semnalează participarea României la cel de al doilea război, iar Corneliu Zelea Codreanu este numit în seria liderilor partidelor extremiste). Franța se bucură de multă atenție, dar aceasta nu-i face pe autori să neglijeze restul lumii.

Fiecare volum este compartimentat în părți de regulă deschise de analize economice (spre exemplu vol. I cuprinde 5 părți dintre care 3 se supun acestei reguli). În cuprinsul fiecăreia dintre ele se dezvoltă subiecte de ordin politic, repartizate pe state și teritorii (ex. Germania de la Weimar din 1919 în 1929, vol. I pag. 175-184 sau Modelul sovietic: URSS-ul lui Stalin din 1928-1941; pag. 326-339). Analiza relațiilor internaționale și evoluția culturală și religioasă încheie tema. Aceiași structură se menține și în volumele II și III în pofida unei problematice care ar fi cerut poate o altă abordare.

O prezentare chiar sumară a materiei primelor două volume fiind practic imposibilă; în spațiul oferit ne vom limita la o scurtă trecere în revistă a subiectelor volumului al III-lea, cu care autori se opresc la prețioasa publicării cărții. Se remarcă astfel (în capitolul "O economie convalescentă" [pag. 25-43]) că reluarea creșterii economice (după 1983) puternic marcată de relansarea americană se caracterizează prin modernizarea structurilor de producție și de comunicație odată cu generalizarea revoluției informatice. Înnoirile realizate după 1989 sunt însă dublate de o inflație durabilă, de grave dezechilibre financiare, de persistența șomajului și de criza profundă a sindicalismului. Prognoza este puțin optimistă; progresele capitalismului sunt incontestabile dar derapajele sale crează destule riscuri pentru funcționarea democrațiilor liberale.

Într-un capitol semnificativ intitulat "Eșecul comunismului" (pag 154-177) se face bilanțul ultimilor douăzeci de ani ai sistemului sovietic. Hotărât să redea societății dinamismul pe care aceasta îl pierduse în lungii ani ai stagnării brejneviste (și ai parantezelor Andropov și Cernenko) Gorbaciov lansează o acțiune politică nouă ale cărei direcții sunt fixate prin două cuvinte care vor face repede înconjurul lumii: glasnost și perestroika.

Primul încearcă să conștientizeze U.R.S.S. că nu-și poate păstra rangul de mare putere decât printr-un efort economic considerabil; cel de-al doilea încearcă

să reconcilieze socialismul cu democrația. Dacă partidul comunist dorește să-și păstreze rolul conducător, el trebuie să-și câștige autoritatea morală pierdută și să lucreze în folosul tuturor. Linia politică a lui Gorbaciov a deschis însă o veritabilă cutie a Pandorei. Deși șeful partidului și statului sovietic nu a dorit decât consolidarea comunismului, efectele acțiunii sale au pus în discuție bazele sistemului și au dezvoltat contradicții nebănuite, care pe termen scurt vor conduce la catastrofa finală. Resurgența sentimentelor naționale l-a determinat pe Gorbaciov să vorbească de un nou proiect de Uniune, întemeiat pe adeziunea voluntară a celorlalte națiuni. Este începutul destrămării Uniunii Sovietice și sfârșitului comunismului. Concomitent cu acest amplu program de reformă, cu toate limitele sale, relațiile U.R.S.S. cu sateliții săi europeni au fost puse în discuție. Desprinse de puterea care le dase naștere în urmă cu 40 de ani, regimurile comuniste din centrul și estul Europei s-au prăbușit pe rând.

Problemele postcomunismului (așa cum apăreau ele în 1993) își păstrează valabilitatea și în prezent C.S.I. s-a dovedit un ansamblu amorf în fond neviabil. Instaurarea economiei de piață a creat disfuncții grave, șomaj și scăderea generală a nivelului de trai. S-a adăugat și falsificarea jocului democratic prin aceea că în absența altor cadre decât cele ale fostei Nomenclaturi comuniste aceștia au avut acces în primul rând la putere. Situația generală de criză a produs radicalism în bună măsură confiscat de partidele de dreapta. Explozia naționalismului a destrămat statele federale (Iugoslavia, Cehoslovacia) și a aprins scânteia războiului în Bosnia, Croația și recent în Kosovo.

Într-un capitol final, care se dorește un bilanț al secolului și un inventar de probleme pe care incontestabil mileniul următor le va prelua de la cel care, abia se încheie. (Criza ideologiilor și a noii religiozități), autorii trec în revistă naufragiul marxismului, contestarea modelului productivist (dinspre partidele ecologiste și mișcările de apărare a mediului) apărarea drepturilor omului, întoarcerea la valorile tradiționale (între care nu în ultimul rând națiunea) și renașterea Islamului.

Fără revelații senzaționale, sinteza Milza-Bernstein poartă toate semnele de calitate ale istoriografiei franceze explorare atentă și sigură, coerența discursului, sistematizare ireproșabilă a materiei investigate, la care se adaugă o excepțională recuzită, o gamă foarte largă de mijloace care servesc subiectul și îl dezvoltă considerabil în profunzime.

Cea de a doua carte pe care o recomand spre lectură și reflecție *Secolul extremelor* datorată unui mare istoric englez, acum octogenar este așa cum s-a spus la apariție "una dintre cele mai de seamă realizări ale istoriografiei din ultimele decenii". Nu putem deci decât lăuda inițiativa Editurii Lider de a fi pus la dispoziția noastră la numai patru ani de la data primei ediții. În ansamblu lucrarea se constituie într-o interpretare nouă, pe alocuri tulburătoare a ceea ce autorul numește "durata scurtă a secolului XX, perioadă începută cu primul război mondial (1914) și încheiată cu prăbușirea URSS (1991). Timp al istoriei care își are propria sa coerență, căci autorul e convins că acum s-a modelat lumea de mâine, dar e în același timp sfârșitul unei epoci și preludiul apropiat al alteia, care își va găsi substanța probabil în mileniul următor. În esență cei aproape 80 de ani investigați sunt considerați de Hobsbawn "ca un triptic sau ca un sandviș istoric". O epocă a catastrofei (1914-1945), urmată de "douăzeci și cinci - treizeci de ani de

extraordinară creștere și transformări economice care au schimbat societatea omenească mult mai profund decât orice alt timp din trecut. (Epoca de aur, 1945-1971/1973). A urmat o nouă epocă de descompunere și criză, catastrofală pentru spații largi precum Africa, fosta U.R.S.S. și țările altă dată socialiste din estul Europei.

Punctul de pornire al Duratei scurte îl reprezintă primii ani ai secolului XX, dominați de o Europă, pretutindeni triumfătoare, modelul civilizației universale, capitalistă în economie, liberală în structura ei legală și burgheză în cea mai caracteristică imagine. Ce a urmat a fost un timp al catastrofelor. Imperialismul modern, care părea atât de sigur de el la sfârșitul domniei reginei Victoria sfâșiat în convulsiile a două războaie mondiale, urmate de rebeliune și revoluție globală, care au adus la putere un nou sistem politic ce susținea că este singura alternativă viabilă a societății burgheze capitaliste. În câțiva ani cele mai puternice democrații liberale au fost măturate de fascism și mișcările autoritare, care îi erau satelite. Două concluzii, oarecum surprinzătoare ne oferă analiza lui Hobsbawn: 1) alianța temporară între statele liberale și U.R.S.S. împotriva lui Hitler a salvat democrația întrucât meritul principal în victoria din 1945 a revenit Armatei Roșii; 2) rezultatele cele mai durabile în timp ale Revoluției din octombrie, al cărui obiectiv final era răsturnarea capitalismului, au fost tocmai salvarea acestuia prin frica de comunism și proiectele de reformă ale sistemului, nu puține inspirate de planificarea economică socialistă. Concluzia autorului este că în ultimă instanță puterea provocării comuniste s-a datorat slăbiciunii adversarului său. Evident, n-am fi avut nici Revoluția din octombrie și nici U.R.S.S. fără prăbușirea societății burgheze în cursul epocii catastrofe.

Rămâne o întrebare căreia cartea nu-i dă un răspuns tranșant: cum a fost posibilă epoca de aur "cei 30 de ani glorioși ai lumii occidentale"? Hobsbawn apreciază că "atunci s-a produs un impact extraordinar și pe o scenă neobișnuit de largă a transformărilor economice sociale și culturale, cel mai mare, mai rapid și mai fundamental din istorie". Și aici autorul produce o interpretare nouă potrivit căreia regimurile impuse de Revoluția din Octombrie, cu deosebire în estul Europei au accelerat puternic dezvoltarea unor țări agrare înapoiate, în fond înscriindu-le și pe acestea în marele salt înainte al acelor ani.

Epoca de aur încheiată la începuturile anilor 70 a declanșat o lungă perioadă de crize, pe care timpurile trecute păreau a le fi desființat. Șomaj în masă, căderi severe, accentuarea decalajelor între luxul sfidător și muritorii de foame - iată tabloul Occidentului atât de prosper altădată. O tragedie în care vor intra curând și fostele țări socialiste, împinse spre colaps.

Prăbușirea regimurilor comuniste nu a însemnat doar vârful unei crize economice. Anii 90 au adus instabilitate, război civil, destrămarea statului-națiune, distrugerea sistemelor politice internaționale, care își dovediseră viabilitatea în toți cei 40 de ani postbelici. Criza economică și politică a destrămat și structurile istorice ale relațiilor umane, moștenite de la societățile preindustriale și industriale.

Încheindu-și demonstrația Hobsbawn stabilește trei diferențe majore între începutul și sfârșitul "Duratei scurte" În primul rând lumea nu mai este eurocentrică, apoi globul pământesc a devenit o singură unitate operațională dezvoltând fireasca tensiune între accelerarea globalizării și incapacitatea instituțiilor p'lice și a

comportamentului colectiv al ființelor umane de a se adapta lui; și în fine dezintegrarea vechilor modele ale relațiilor sociale și implicit ruperea legăturilor dintre trecut și prezent, dintre generații. La sfârșitul secolului se poate vedea cum arată o lume, în care vechile hărți și scheme, care îndemnau ființele umane - individual și colectiv - prin viață nu mai reprezintă peisajul prin care ne mișcăm, nici marea pe care navigăm, căci acum nu știm unde ne va duce călătoria noastră, nici măcar unde trebuie să ne ducă.

Carte de tulburătoare reflecții despre trecutul apropiat și despre prezent "Secolul contrastelor" se constituie într-o lectură obligatorie pentru toți profesioniștii istoriei.

La sfârșit nu putem spune decât asemeni autorului ei "să sperăm că va fi o lume mai bună, mai dreaptă, mai viabilă. Bătrânul secol nu se termină bine".